

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 930.253:355.1](477)«1946/1950»

С. І. ВЛАСЕНКО*

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ПРИ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПАРТИЗАНСЬКИХ ФОНДІВ (1946–1950 рр.)

Досліджено діяльність Комісії з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР, спрямовану на формування джерельної бази з історії партизанського руху опору в роки Другої світової війни. Охарактеризовано основні напрями роботи Комісії впродовж 1946–1950 рр.: збирання, перевіряння та уточнення документів, їх упорядкування, систематизація, описування та облік, створення довідкового апарату до них. Розкрито процес приймання-передавання партизанських документів упродовж 1945–1950 рр.

Ключові слова: Друга світова війна; Комісія з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР; партизанський рух опору; джерельна база.

Однією з важливих умов дослідження історії України, безперечно, є наявність широкої джерельної бази. Розмірковуючи про події Другої світової війни, які сьогодні продовжують займати провідне місце серед найактуальніших тем у вітчизняній історіографії, можна стверджувати, що джерельна база для їх вивчення є досить різноманітною й представлена цілісними комплексами документів, які зберігаються в державних архівних установах України. Велика кількість цих документів введена до наукового обігу, опублікована у збірниках та інших документальних виданнях, оприлюднена у виставкових проектах тощо. В той же час у ході використання в науково-дослідній роботі документальних джерел як основних носіїв інформації варто завжди враховувати не лише змістове наповнення і видовий склад документів, але й зважати на їх походження.

* *Власенко Світлана Іванівна* – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

© С. І. Власенко, 2019

У зв'язку з цим, на окрему увагу заслуговує комплекс документів з історії Другої світової війни, зібраний та опрацьований Комісією з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР (далі – Комісія). Документи цієї Комісії у свій час були розпорошені між архівами й сьогодні перебувають на зберіганні в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). У ЦДАВО України, у фонді № 4620 «Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», зосереджена управлінська документація Комісії за період 1944–1950 рр. (накази з особового складу, особові справи, списки її співробітників, документи про організацію роботи – описи №№ 1, 4) та документи, зібрані й створені в результаті діяльності Комісії (наукові дослідження, дисертації, нарисы її співробітників, а також спогади, щоденники, доповідні записки, довідки, зведення тощо – описи №№ 2, 3, 5). У ЦДАГО України, у фонді № 166 «Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР», зберігаються документи канцелярії Комісії (листування, запити та відповіді на них, а також акти та описи прийнятих документів, картотеки, списки тощо – описи №№ 1, 2) та документи, зібрані й створені в результаті її діяльності (стенограми бесід, спогади учасників війни, листи вивезених на роботи в Німеччину громадян, копії актів про збитки та злочини, інші документи часів війни – описи №№ 2, 3). Крім того, в Архіві Президії Національної академії наук України зберігаються окремі документи, які містять інформацію про діяльність Комісії.

Очевидно, що основний науковий інтерес дослідників історії України періоду Другої світової війни викликають документи, зібрані або створені в результаті діяльності Комісії. Вони широко використовувалися і продовжують використовуватися в наукових працях. Однак, враховуючи особливості комплектування документального фонду Комісії, а також покладені на неї завдання, варто розглядати документи Комісії організаційного характеру як додаткове інформаційне джерело для вивчення різноманітних питань історії війни.

Одним із таких питань є партизанський рух опору на окупованій території, окремі аспекти якого і сьогодні продовжують викликати дискусії. Враховуючи, що основний документальний масив партизанського руху, сформований у свій час Комісією і зосереджений у ЦДАГО України, продовжує використовуватися науковцями та є джерелом для виконання запитів соціально-правового характеру і тематичних запитів, доцільно дослідити діяльність Комісії з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР в напрямі формування партизанських фондів.

«Комісія по історії Вітчизняної війни на Україні» була утворена рішенням нелегального Центрального комітету КП(б)У від 24 січня

1943 р. Вона мала діяти при ЦК КП(б)У, до її складу входили: К. З. Литвин (голова), М. І. Супруненко (заступник голови) та Д. В. Гак (вчений секретар). Метою Комісії визначалося: «Збирання та підготовка до друку матеріалів по історії Вітчизняної війни на Україні, а саме: про підготовку резервів для Червоної Армії та оборонних заходів у тилу, про партизанський рух на Україні; про звірства фашистів на Україні і знищення ними національних та культурних пам'яток українського народу; про роботу робітників, колгоспників, інтелігенції в радянському тилу на потреби фронту»¹. 12 лютого 1944 р., відповідно до постанови Політбюро ЦК КП(б)У, Комісія з історії Вітчизняної війни на Україні була включена до складу Академії наук УРСР². Головою Комісії до жовтня 1946 р. був секретар ЦК КП(б)У з пропаганди К. З. Литвин, потім до квітня 1949 р. – І. Д. Назаренко, а з квітня 1949 р. і до розформування Комісії – І. І. Слїнько.

Структурна побудова Комісії складалася із 6 відділів: військово-партизанського, окупаційного режиму, економіки воєнного часу, персоналії героїв, хроніки і бібліографії, фондів, а також бібліотеки і адміністративно-господарської частини³. З партизанськими документами працювали переважним чином відділ фондів та військово-партизанський відділ.

Відділ фондів Комісії був організований у вересні 1945 р. й до кінця року укомплектований штатом у складі 4-х осіб: В. В. Руднев – завідувач відділу (призначений 19 вересня), С. Є. Резнікова – завідувач архіву (1 листопада), З. В. Храброва – старший бібліограф (23 листопада) та Г. Н. Смаліус – молодший науковий співробітник (15 грудня)⁴. В 1946 р. відділ складався із 8 працівників⁵. На кінець 1947 р. його штат нараховував 11 одиниць, а фактично працювало лише 7 осіб: завідувач відділу канд. іст. наук П. П. Гудзенко (з 1 листопада 1947 р.), молодші наукові співробітники С. І. Резнікова, Т. І. Соколова та Н. Д. Уманська, перекладач О. Н. Таратуто, референт А. Д. Циона, бібліотекар В. М. Сухова⁶.

Відповідно до Положення про відділ фондів, затвердженого головою Комісії К. З. Литвином 13 листопада 1945 р., головним його завданням визначалося «забезпечення документальної бази для створення історії Вітчизняної війни на Україні». Основними напрямками його діяльності окреслені: «а) збір документальних матеріалів (оригінальних і копійованих, друкваних, рукописних та фотознімків), що їх можна використати як історичні джерела для складання історії Вітчизняної війни на Україні; б) керівництво збиранням матеріалів на місцях способом інструкування, проведення експедицій та відряджень, скликання нарад тощо; в) обробка (упорядкування, систематизація та ін.) зібраних матеріалів, приведення їх до стану, придатного до користування; г) облік (фондовий та тематичний) матеріалів по історії Вітчизняної війни на

Україні, зібраних Комісією, а також в інших установах й організаціях; д) обслуговування матеріалами осіб, які проводять науково-дослідну роботу по історії Вітчизняної війни на Україні; е) підготовка до видання путівників по сховищах, вказівників джерел та літератури по історії Вітчизняної війни на Україні»⁷.

До складу відділу фондів входив архів. Положення про роботу архіву відділу фондів Комісії було затверджено заступником голови Комісії Ф. П. Шевченком 26 жовтня 1945 р. й визначало його завдання: «прийом та зберігання матеріалів по історії Вітчизняної війни на Україні, які будуть зібрані Комісією, а також тих, що вже зібрані іншими відділами Комісії; систематизація і упорядкування матеріалів, які будуть зберігатися в архіві; облік матеріалів, що зберігаються в архіві; обслуговування архівними матеріалами осіб, що проводять науково-дослідну роботу по історії Вітчизняної війни на Україні; складання тематичної картотеки на матеріали, що зберігаються в архіві»⁸.

Військово-партизанський відділ також був сформований у 1945 р. Його очолив колишній завідувач сектору Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У І. І. Слінько. Він брав участь у роботі комісії ЦК із розформування Українського штабу партизанського руху (УШПР), займався дослідженням партизанської тематики. В 1946 р. у військово-партизанському відділі працювало 7 осіб⁹. У 1947 р. кількість працівників відділу збільшилася до 11 чоловік, до того ж воєнний та партизанський напрями були роз'єднані шляхом створення окремих секторів; партизанський сектор нараховував 7 осіб¹⁰.

Положенням, затвердженим головою Комісії К. З. Литвином 16 жовтня 1945 р., визначалися такі завдання військово-партизанського відділу: «організація і проведення роботи по вивченню партизанського руху на Україні» шляхом збору та систематизації матеріалів, складання хроніки подій, розроблення тематики вивчення та безпосереднього вивчення партизанського руху, а також «підготовка документальних збірників, монографій, оглядів, брошур, статей по історії воєнних подій та партизанського руху на Україні, використовуючи для цього матеріали, зібрані в Комісії, а також в інших установах Радянського Союзу». Ще одне завдання відділу полягало в керівництві роботою обласних комісій з історії Вітчизняної війни в межах його компетенції¹¹.

Створення обласних комісій з історії Вітчизняної війни при обласних комітетах КП(б)У, а також т. зв. комісій сприяння при міських та районних партійних комітетах, було ініційовано республіканською Комісією ще в 1944 р. Організовані вони були впродовж 1945–1946 рр. і на кінець 1946 р. їх налічувалося 17¹². Відповідно до Положення про обласну комісію з історії Вітчизняної війни на Україні, затвердженого головою республіканської Комісії К. З. Литвином 10 жовтня 1945 р., на неї покладалась завдання, які фактично співпадали із завданнями

республіканської Комісії: «збирати та систематизувати матеріали (документи, спогади, щоденники, ілюстрації та інші матеріали), які би всебічно відображали історію Вітчизняної війни взагалі та на території області зокрема», «для забезпечення документальної бази ... виявляти та брати на облік документальні матеріали, в яких відображено події Вітчизняної війни на території області» та ін. У наукових і методичних питаннях обласні комісії керувалися вказівками республіканської Комісії¹³.

Таким чином, у 1946 р., на момент надходження до Комісії з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР основного комплексу партизанських документів, уже було налагоджено сталу роботу зі збирання та упорядкування подібних документів. Загалом же, робота Комісії з партизанськими документами велася у двох напрямках. Перший спрямовувався на формування фондів, другий – на їх використання шляхом підготовки довідок про участь у партизанському русі опору та наукового розроблення партизанської тематики.

Формування партизанських фондів полягало у збиранні та прийманні документів партизанських загонів і з'єднань, у т. ч. й уточнення та затвердження їхніх звітів, у впорядкуванні, систематизації та обліку документів, а також розробленні довідкового апарату до них – складання списків партизанських загонів та з'єднань, оформлення картотек тощо.

Для врегулювання цієї роботи вже 17 грудня 1945 р. було затверджено «Правила прийому, зберігання та користування матеріалами архіву Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при Академії наук УРСР». Ними визначалися документальні джерела з історії війни: «а) Рукописні матеріали (надруковані на машинці і писані від руки); спогади, відчити, стенограми, щоденники, листи, історичні описи, художні твори та ін.; б) Друковані матеріали (книги, брошури, плакати, відозви, об'яви та ін.); в) Копії документів та виписки з документів, що зберігаються в державних архівах та інших установах; г) Фотодокументи (позитиви, негативи, діапозитиви); д) Списки фондів по історії Вітчизняної війни на Україні інших установ (архівів, музеїв) та ін.; е) Картотеки (тематичні, бібліографічні, іменні) та всякого роду матеріали, які можуть грати роль довідника по історії Вітчизняної війни на Україні: використані для публікації та підготовлені до публікації, але не надруковані матеріали, вирізки з газет і журналів та ін.»¹⁴.

Документи приймалися від державних установ, громадських організацій і приватних осіб за розпорядженням керівництва Комісії. Обов'язковою вимогою було складання актів за участі завідувача архіву, завідувача відділу фондів та особи, яка здавала документи. У Правилах роботи чітко виписувалася процедура приймання документів. Зокрема, в приймальних документах мали зазначитися точні дані про

розмір, кількість, стан документів, а також про їх відповідність доданим описам. Документи, які надходили до архіву Комісії, записувалися в інвентарну книгу та книгу фондів. На деякі з них, наприклад, газети, журнали, книги, складався абетковий та систематичний каталог. У списках фондів кожен фонд записувався 1 раз при першому надходженні.

Комплектування партизанських архівних фондів розпочалося задовго до їх передавання в Комісію – фактично відразу після припинення з 1 січня 1945 р. діяльності Українського штабу партизанського руху, відповідно до постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 23 грудня 1944 р.¹⁵ На той час в УШПР уже були зібрані документи розформованих загонів і з'єднань, адже їхнє командування зобов'язували в обов'язковому порядку надавати до УШПР звіти про бойову діяльність, списки особового складу та інші документи поточного діловодства¹⁶.

Розформуванням Українського штабу партизанського руху займалася спеціально створена комісія ЦК КП(б)У на чолі з заступником начальника УШПР генерал-майором В. А. Андрєєвим. Складання звіту про роботу УШПР і бойові дії партизанських загонів і з'єднань України, здійснення розрахунків із партизанами, оформлення пенсій сім'ям загиблих, підготовку нагородних матеріалів було покладено на групу з колишніх працівників УШПР, чисельність якої спочатку становила 70, а після 20 лютого 1945 р. – 36 осіб¹⁷.

21 червня 1945 р. комісія ЦК КП(б)У з розформування УШПР надала звіт про свою роботу, розглянувши який Політбюро ЦК прийняло рішення вважати її діяльність завершеною. Зосереджені в комісії документи УШПР, його представництв при військових радах 1-го, 2-го, 3-го і 4-го Українських фронтів, окремих партизанських формувань передавалися в Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У¹⁸. В фонді № 166 ЦДАГО України зберігаються акти приймання-передавання керівниками структурних підрозділів УШПР працівникам Управління пропаганди і агітації документів технічного відділу за 1943–1945 рр. у кількості 16 справ, розвідувального відділу за 1942–1944 рр. – 177 спр., відділу зв'язку за 1942–1945 рр. – 52 спр., завершених цілком таємних і таємних справ за 1942–1945 рр. в кількості 9 спр. на 729 Арк., шифротелеграм УШПР обсягом 93 тис. 369 арк. (акти від 6, 7, 26 червня, 18 вересня та 29 травня 1945 р. відповідно)¹⁹.

Всі ці документи перебували в розпорядженні групи працівників колишнього УШПР при ЦК КП(б)У з розрахунків із партизанами та їхніми сім'ями, діяльність якої у складі 25 осіб продовжили до 1 січня 1946 р.²⁰ Таке рішення було пов'язане з необхідністю проведення подальших підрахунків кількості партизанів та видачі документів, які свідчили про їх перебування у партизанських загонах, а також для здійснення грошових розрахунків, ведення листування щодо пошуку

зниклих безвісти, оформлення нагородних матеріалів і документів на призначення пенсій сім'ям загиблих партизанів. Пізніше роботу цієї групи було продовжено на 1-ше півріччя 1946 р. у складі 23 осіб²¹, і завершила вона свою діяльність лише 1 жовтня 1946 р. відповідно до постанови Оргбюро ЦК КП(б)У від 28 вересня 1946 р.²²

Працюючи з партизанськими документами, група колишніх співробітників УШПР при ЦК КП(б)У провела значну роботу зі складання облікових карток на партизанів, уточнення загиблих і зниклих безвісти й направлення сповіщень їхнім сім'ям, здійснення з ними розрахунків і видачі їм посвідчень. Так, за період з 1 серпня 1945 р. до 1 січня 1946 р. було обліковано 754 партизанських формувань (65 з'єднань, 14 бригад, 447 загонів та 228 груп); взято на облік 175 тис. 400 колишніх партизанів України, вислано сповіщень сім'ям на 13 тис. 309 загиблих і зниклих безвісти, заведено 120 тис. 800 облікових карток, видано 76 тис. 620 партизанських посвідчень²³. Про практичні наслідки діяльності цієї групи свідчить кошторис витрат на розрахунки з партизанами в 1946 р., затверджений постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 28 листопада 1945 р., в якому сума на зазначені потреби складала 8 млн 50 тис. крб.²⁴

26 лютого 1946 р. Секретаріат ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про передачу документів і матеріалів Вітчизняної війни республіканській Комісії по історії Вітчизняної війни на Україні при Академії наук УРСР». У ній наголошувалося на великому значенні збереженості, систематизації та наукового опрацювання документів. А враховуючи, що Комісія з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР на той час уже була «укомплектована досить кваліфікованими науковими співробітниками» та «розгорнула роботу із збирання і розробки матеріалів і документів», було прийнято рішення передати їй «для подальшої їх систематизації та наукової розробки» документи, зібрані в Управлінні пропаганди і агітації ЦК КП(б)У. В постанові містився короткий перелік видів документів, що підлягали передачі: «а) звіти командирів і комісарів партизанських з'єднань та загонів; б) стенограми бесід з партизанами; в) накази командування партизанських загонів, щоденники партизанів, оригінали різних партизанських документів; г) матеріали і документи окупаційного режиму німецько-фашистських загарбників (оголошення, газети, листівки, журнали, книги, плакати, накази та ін.); д) всі радянські газети, журнали, листівки, звернення, брошури, що видавались ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ та Політуправлінням Червоної армії й поширювалися на тимчасово окупованій території Радянської України; е) друковані та партизанські стінгазети, листівки, журнали, листування та ін.». Документи мали передаватися за актами, а процес приймання-передавання передбачалося завершити до 20 березня 1946 р.²⁵

Однак, у зв'язку з продовженням роботи групи при ЦК КП(б)У з розрахунків із партизанами та їхніми сім'ями, передавання документів до Комісії затрималося до осені 1946 р. 28 вересня Оргбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про ліквідацію з 1 жовтня цієї групи. Начальнику групи В. Н. Сперанському доручалося до 15 жовтня 1946 р. передати «документи і матеріали (списки і картотеку особового складу партизанських загонів та з'єднань, таємне діловодство, документи фінансової та матеріальної звітності) Комісії з історії Вітчизняної війни на Україні при Академії наук УРСР». Крім того, в розпорядження Комісії надавалося і приміщення колишнього УШПР по вул. Ворошилова, 35²⁶.

У серпні-жовтні 1946 р. всі зосереджені в Управлінні пропаганди і агітації ЦК КП(б)У партизанські документи були передані до Комісії з історії Вітчизняної війни на Україні при Академії наук УРСР. У фонді № 166 зберігаються акти приймання-передавання цих документів, складені представниками Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У з одного боку та відділу фондів Комісії – з іншого. На виконання постанови Секретаріату ЦК КП(б)У від 26 лютого 1946 р. до Комісії були передані документи партизанських загонів по областях і по з'єднаннях – за актами від 27 серпня 1946 р. у кількості 699 спр. (340 – по областях та 359 – по з'єднаннях)²⁷ та від 5 вересня 1946 р. у кількості 1 тис. 322 спр.²⁸; документи оперативного, інформаційного, розвідувального, технічного та інших відділів УШПР, окремих партизанських загонів, партизанські газети тощо – за актом без дати у кількості 160 спр.²⁹ Крім основної інформації (номера за діловодом, назви загону, кількості аркушів), окремі акти містили відмітку про затвердження звіту партизанського загону, наявність рішення відповідних органів по ньому, потребу в перевірці даних тощо.

Основний же масив партизанських документів був переданий до Комісії групою при ЦК КП(б)У з розрахунків із партизанами та їхніми сім'ями на чолі з В. Н. Сперанським після її ліквідації. Відповідно до постанови Оргбюро ЦК КП(б)У від 28 вересня 1946 р., до Комісії по актах приймання-передавання у жовтні 1946 р. були передані документи відділу кадрів, нагороджувального, зв'язку, фінансового, адміністративно-господарського, загальносекретного відділів УШПР та групи з його ліквідації, у т. ч. закінчені цілком таємні і таємні справи УШПР за 1942–1946 рр. та ті, що надійшли в жовтні 1946 р., закінчені справи групи з ліквідації УШПР за 1946 р., справи з листуванням УШПР із партизанами і їхніми сім'ями та відповіді на запити державних установ за період 1945–1946 рр., документи винищувальних батальйонів, партизанських формувань 4-го Управління НКВС УРСР по областях, документи загального обліку партизанських кадрів УШПР та ін.³⁰ 15 жовтня 1946 р. начальник фінансового відділу групи ЦК КП(б)У з ліквідації УШПР майор І. М. Володін здав головному бухгалтеру

ру Комісії П. Є. Маркіанову всі документи фінансового відділу групи за 1942–1946 рр. у кількості 548 переплетених одиниць та картотеку з 12 ящиків на 25 тис. 697 карток (картотека нині є складовою довідкового апарату ЦДАГО України)³¹.

Окремі партизанські документи до Комісії продовжували надходити і в наступні роки. Частину з них передавали з ЦК КП(б)У³², частина надходила від колишніх партизанів³³, а основну частину склали документи, зібрані працівниками Комісії (звіти про діяльність партизанських загонів, стенограми бесід із партизанами, фотографії тощо)³⁴. Наприклад, 20 грудня 1946 р. завідувач відділу фондів Комісії В. В. Руднев та завідувач архіву Т. І. Соколова прийняли за актом від колишнього командира партизанського загону ім. М. О. Щорса Б. С. Тупіка документи, серед яких і його щоденник (нині зберігається у Ф. 94, оп. 1, спр. 10, арк. 1–108)³⁵; 1 липня 1947 р. завідувач військово-партизанського відділу І. І. Слінько передав за актом в архів 81 фотографію з життя Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака та 66 аркушів фотодокументів³⁶; 30 квітня та 29 травня 1948 р. було складено акти про надходження до архіву Комісії копій документів Центрального штабу партизанського руху в кількості 531 сторінки, виготовлених Українською філією Інституту Маркса-Енгельса-Леніна (ІМЕЛ) при ЦК ВКП(б)³⁷. 17 березня 1948 р. Комісія звернулася до Української філії ІМЕЛ при ЦК ВКП(б) із проханням передати документи відділу матеріально-технічного забезпечення УШПР, що зберігалися в Партійному архіві з червня 1945 р. А вже 20 березня було складено акт про приймання-передавання до архіву Комісії справ із листуванням і документами відділу за 1942–1945 рр.³⁸

Всі партизанські документи поступово зосереджувалися у відділі фондів Комісії. До нових надходжень були приєднані також документи, зібрані Комісією задовго до передавання Управлінням пропаганди і агітації ЦК КП(б)У основного партизанського комплексу. Зокрема, військово-партизанський відділ організовував складання командуванням партизанських формувань звітів про їхню діяльність, збирав підготовлені звіти, проводив бесіди з партизанами і всі ці документи передавав до відділу фондів. Наприклад, у 1-му півріччі 1945 р. співробітники військово-партизанського відділу прийняли від командирів та комісарів партизанських загонів і бригад, що вийшли з тилу в 1945 р., 17 звітів на 1 тис. 280 сторінках, провели та застенографували 14 бесід із командирами і комісарами загонів та з'єднань, що діяли на території України і Словаччини (обсягом 630 сторінок)³⁹. Відділом фондів за 1945 р. було систематизовано, підготовлено до користування та взято на картковий облік 20 звітів партизанських з'єднань⁴⁰.

Після отримання основного комплексу партизанських документів, відділ фондів на кінець 1946 р. звітував про наявність 4 тис. 741 од. зб.

про партизанський рух, а також 536 стенограм учасників війни, у т. ч. й партизанів, з яких 320 надійшли від ЦК КП(б)У, а решта була зібрана працівниками Комісії⁴¹.

Документи підлягали науковому опрацюванню, систематизації, описуванню та обліку. В 1947 р. працівники відділу фондів систематизували 1 тис. 751 справу, склали 53 науково-історичні довідки на фонди партизанських з'єднань і загонів⁴². У 1948 р. ними було упорядковано 3 тис. 174 од. зб. та складено описи на них, підготовлено до опрацювання і опрацьовано 3 тис. 370 од. зб., складено 10 історичних довідок на фонди, звірено наявність і стан усіх документів, складено список командувачів партизанських загонів та з'єднань, а також опис особових справ 1 тис. 380 загонів, забезпечено зберігання документів у 346 спеціальних коробках⁴³.

Одним із найважливіших завдань, що стояли перед працівниками Комісії в процесі комплектування партизанських фондів, було перевіряння та уточнення даних по окремих загонах і з'єднаннях. Перевірянням звітів займалися спочатку УШПР та його представництва при військових радах фронтів, а після їх розформування – районні, міські та обласні комітети КП(б)У. Цю роботу організувала група при Управлінні пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, і на момент її ліквідації в жовтні 1946 р. значна більшість звітів партизанських загонів, зібраних УШПР, його представництвами при військових радах фронтів та групою, вже пройшла перевіряння. На час передавання документів до Комісії було зібрано 588 звітів партизанських загонів, а передано – 454. Частина звітів в архів Комісії не надійшла, оскільки їх направили у Вінницький, Ворошиловградський (нині – Луганська область), Житомирський, Запорізький, Сталінський (нині – Донецька область), Сумський та Харківський обкоми КП(б)У для додаткового перевіряння, яке на той час ще не завершилося. Пізніше ці звіти поверталися в організаційно-інструкторський відділ ЦК та в Українську філію ІМЕЛ при ЦК ВКП(б). Однак, були випадки, коли їх після перевіряння залишали в областях⁴⁴.

Для узагальнення даних про стан архівного фонду документів із питань партизанського руху, а також із метою подальшої організації своєї роботи з його упорядкування, Комісія розробила 5 форм списків, що містили інформацію про звітність партизанських загонів. Оригінали списків за цими формами, датовані липнем–серпнем 1948 р., збереглися у фонді № 166⁴⁵. 1-ша форма включала в себе список звітів рейдових партизанських загонів та з'єднань, на які були позитивні висновки УШПР та його представництв при військових радах фронтів, а також на ті загоны та з'єднання, які не містили ніяких висновків УШПР. Так, за даними цього списку, датованого 31 липня 1948 р., 91 партизанське формування отримало висновки, а 12 не отримали їх⁴⁶. 2-га форма стосувалася партизанських загонів і з'єднань, які відзвітували перед ЦК КП(б)У

та УШПР, проте їх звіти були не повними й не відповідали на низку суттєвих питань бойової діяльності партизанських загонів або ж їх масово-політичної роботи. Так, станом на 18 серпня 1948 р. Комісією визначалося 122 партизанських формування, звіти яких підлягали доопрацюванню⁴⁷. До 3-ої форми включені партизанські загони та з'єднання, які повинні були здати звіти, знову розглянуті чи переглянуті партійними органами (районними, міськими, обласними комітетами КП(б)У). Деякі з них перевірялися з метою встановлення достовірності існування загону. Таких до списку, датованого 20 серпня 1948 р., було внесено 104 одиниці⁴⁸. Форма № 4 вміщувала дані про ті загони, які не надали до Комісії ніяких звітів. Станом на 20 серпня 1948 р. таких нараховувалося, за даними Комісії, 207 формувань⁴⁹. І 5-та форма стосувалася звітів партизанських загонів та груп, які були організовані представництвами УШПР при військових радах фронтів чи перебували в їх оперативному підпорядкуванні. До цього списку станом на 23 серпня 1948 р. Комісія внесла 168 формувань (по 1-му Українському фронту – 11, по 2-му – 14, по 3-му – 82, по 4-му – 43 та тих, що перебували в оперативному підпорядкуванні представництв УШПР при військових радах фронтів – 18)⁵⁰.

Здійснюючи звіряння та підрахунки учасників партизанського руху опору, аналізуючи звіти бойової діяльності та інші документи, співробітники Комісії неодноразово фіксували факти плутанини у кількісних показниках, нечіткого розмежування відомостей, поданих до УШПР та партійних органів тощо. Наприклад, частина місцевих партизанських загонів одночасно була зв'язана і з представництвами УШПР при військових радах фронтів і з обкомами КП(б)У, а тому й зі звітністю виникали непорозуміння. Часто звіти подавалися без перевіряння через те, що партизанське формування зливалося з частинами Червоної армії та рухалося з нею. Особливо багато питань виникало саме до звітів загонів, що діяли при представництвах УШПР при військових радах фронтів або ж перебували в їхньому оперативному підпорядкуванні.

Паралельно велася робота зі створення довідкового апарату за партизанськими документами. Передані в 1946 р. до Комісії облікові матеріали, напрацьовані групою при ЦК КП(б)У з розрахунків із партизанами та їхніми сім'ями, потребували доопрацювання. Про це повідомляв у квітні 1949 р. голова Комісії І. І. Слінько секретареві ЦК КП(б)У І. Д. Назаренку: «довідковий апарат, переданий Комісії Українським штабом партизанського руху був у незадовільному стані. Картотека з обліку особового складу партизанів складена недбало, у багатьох картках не вказані документи – джерела, на основі яких вони складені. Картки заповнені лише частково і не звірені з оригінальними списками та іншими документами»⁵¹.

Працівниками відділу фондів склалися списки, книги обліку, картотеки партизанських загонів. У Ф. № 166 ЦДАГО України зберігають-

ся 2 книги обліку партизанських з'єднань, загонів та груп, що діяли на території України, складені Комісією в 1948 р.⁵²; опис «особових справ партизанських з'єднань і загонів» (так у документі) в кількості 1 тис. 558⁵³; історичні довідки на партизанські загони та з'єднання, складені у грудні 1947 р. – січні 1948 р.⁵⁴; довідкова картотека на партизанські загони, що діяли в Україні та на території Польщі, Чехословаччини, складена Комісією в 1948 р. (картка, підготовлена на аркуші А4, містила назву загону, дані про командира та комісара, район дії, чисельність, а також про наявність чи відсутність звіту, рішення обкому КП(б)У, що потрібно зробити по цьому загону) – всього 691 картка⁵⁵; списки обласних державних архівів та музеїв про наявність у них документів періоду війни, у т. ч. і з партизанської тематики⁵⁶.

До роботи зі створення довідкового апарату, крім працівників відділу фондів, залучалися й представники інших структурних підрозділів Комісії в ході їхніх наукових досліджень, а також на договірних засадах співробітники інших установ. Наприклад, за актом від 16 вересня 1948 р. архів Комісії прийняв від сектору персоналій героїв 406 карток, складених науковим співробітником Інституту історії Академії наук СРСР Б. Л. Корфіні, яка працювала в аналогічному відділі союзної комісії⁵⁷.

Створенню довідкового апарату до партизанських документів сприяла також і підготовка довідок на запити окремих осіб та радянських і партійних органів влади (Міністерство державної безпеки, Міністерство внутрішніх справ та Прокуратура УРСР, військові комісаріати і військові частини, партійні колеги обкомів і райкомів КП(б)У та інші установи). Оформлення цих довідок Комісією розпочалося фактично відразу після отримання партизанських документів від Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У (перша довідка датується 11 листопада 1946 р.), а завершилося у серпні 1949 р. у зв'язку з передаванням партизанських документів особового характеру до Комісії у справах колишніх партизанів при Президії Верховної Ради УРСР (щоправда, відомості стосовно партизанського руху опору Комісія продовжувала надавати до червня 1950 р.). Так, у 1947 р. працівники відділу фондів надали 4 тис. 468 довідок на 5 тис. 958 осіб, а в 1948 р. – 3 тис. 704 довідки на 5 тис. 156 осіб⁵⁸. Довідки, зазвичай, містили відомості про партизанський загін, дату вступу особи та вибуття з нього, займану посаду в загоні тощо. У зв'язку з тим, що на момент їх підготовки упорядкування й комплектування партизанських фондів тривало, підставою в довідках вказувалися «картотеки та облікові списки колишнього Українського штабу партизанського руху». Сьогодні ці документи можуть слугувати додатковим джерелом інформації для вивчення історії партизанського руху опору, зокрема питань встановлення статусу учасника партизанського руху, кількості партизанів, долі окремих із них (запити, відпуски та копії довідок на них також зберігаються в ЦДАГО України⁵⁹).

Як бачимо, в процесі упорядкування та систематизації документів партизанських з'єднань і загонів України, Комісія з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР здійснювала також і пошук інформації для підтвердження участі партизанів у русі опору, підрахунків їх чисельності тощо. Результати цієї роботи були оприлюднені в доповіді першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова на XVI з'їзду КП(б)У 25 січня 1949 р. Тоді прозвучала цифра 220 тис. партизанів⁶⁰. Прикладом використання архівних документів для встановлення кількості партизанів слугує стаття В. С. Лозицького⁶¹.

Про результати роботи Комісії з формування партизанських фондів, їх упорядкування та описування, а також створення до них довідкового апарату свідчить довідка, надана головою Комісії І. І. Слінько секретареві ЦК КП(б)У І. Д. Назаренку наприкінці грудня 1949 р. у зв'язку з розглядом у ЦК питання щодо передавання документів у підпорядкування Центрального архівного управління Міністерства внутрішніх справ УРСР. У ній він інформував про кількість, склад і зміст документів, зібраних в архіві Комісії: 3 тис. 398 од. зб. зі звітами, рапортами, донесеннями, наказами та іншими документами українських партизанських загонів і з'єднань, що діяли на території України, Росії, Білорусі, Молдови, Польщі, Чехословаччини; 2 тис. 638 од. зб. документів колишнього Українського штабу партизанського руху; 373 справи документів радіостанції «Радянська Україна», яка обслуговувала в роки війни партизанів і населення тимчасово окупованих областей України; стенографічні записи бесід з учасниками війни, спогади, листи та інші мемуарні документи партизанів і підпільників, бійців та командирів Червоної армії, які отримали звання Героя Радянського Союзу; 180 од. зб. із матеріалами експедицій наукових співробітників у Корсунь-Шевченківський і Переяслав-Хмельницький райони та шляхами рейдів партизанських з'єднань С. А. Ковпака, М. І. Наумова й інших; фонд листівок, що видавалися ЦК КП(б)У і ЦК ЛКСМУ для окупованих областей України, а також безпосередньо в партизанських загонах, у кількості 250 назв; особисті документи партизанів, які діяли на території України та Чехословаччини, в т. ч. паспорти, військові квитки, свідоцтва про освіту, профспілкові квитки тощо⁶².

Важливо відзначити, що діяльність архіву Комісії в сфері формування джерельної бази з історії війни, а також збереженості та обліку документів, користування ними тощо, чітко регламентувалася відповідними нормативними документами: Правилами прийому, зберігання та користування матеріалами архіву Комісії⁶³; Правилами користування матеріалами архіву⁶⁴; Положенням про відповідального хранителя фондів в архіві Комісії⁶⁵, наказами по Комісії⁶⁶. Так, відповідно до Правил прийому, зберігання та користування матеріалами архіву Комісії, затверджених 17 грудня 1945 р., документи формувалися і зберігалися

в архіві по фондах, а в межах кожного фонду – по роках, місяцях і структурних частинах фондоутворювача або навпаки – в межах кожного фонду по його структурних частинах, а в межах кожної структурної частини – по роках і місяцях. Документи в архіві зберігалися на стелажах або в шафах, у картонних коробках або у в'язках з відповідними надписами та ярликами⁶⁷.

Упорядковані працівниками відділу фондів документи, сформовані у справи, опрацьовувалися та передавалися до архіву Комісії. Так, за актом від 30 червня 1947 р. для архіву майстернею Академії наук УРСР було опрацьовано документи Полтавського партизанського з'єднання ім. В. М. Молотова під командуванням М. Г. Салая і П. С. Коротченка та Кам'янець-Подільського партизанського з'єднання ім. Ф. М. Михайлова під командуванням А. З. Одухи в кількості 106 справ (в акті обліковано як книг), з яких 50 – великого формату і 56 – середнього⁶⁸. Нині ці документи зберігаються в ЦДАГО України у фондах № 95 та № 96 відповідно. У грудні 1947 р. Архівне управління Міністерства внутрішніх справ УРСР надіслало до Комісії для використання в роботі як зразок 50 бланків списків фондів, 450 бланків листів фондів, 450 карток фондів і одну коробку для зберігання документів⁶⁹. Голова Комісії І. І. Слінько звітував секретареві ЦК КП(б)У І. Д. Назаренку наприкінці грудня 1949 р.: «Документальні матеріали архіву Комісії майже повністю упорядковані, зашифровані, зберігаються в спеціальному архівосховищі, розкладені в пристосованому для зберігання порядку»⁷⁰.

У серпні 1948 р., у зв'язку зі створенням 8 червня цього ж року Комісії у справах колишніх партизанів Вітчизняної війни 1941–1945 рр. при Президії Верховної Ради УРСР, розпочався процес передавання цій Комісії «в тимчасове користування» документів з обліку особового складу партизанських з'єднань, загонів та груп, що діяли на території України та країн Центральної і Південно-Східної Європи. Ці документи необхідні були для розгляду Комісією у справах колишніх партизанів питань про матеріально-побутове забезпечення колишніх партизанів і їхніх родин, проведення заміни тимчасових партизанських посвідчень часів війни на постійні, увічнення пам'яті загиблих партизанів тощо. Так, за актом від 25 серпня 1948 р. передано 1 тис. 147 од. зб.: списки особового складу партизанських формувань (704 од. зб.), списки незатверджених партизанських загонів (12 од. зб.), книги наказів по УШПР та його представництвах при військових радах фронтів (18 од. зб.), архівні списки партизанських загонів та з'єднань (179 од. зб.), справи з копіями сповіщень (27 од. зб.), справи з обліку постійного і змінного складу УШПР та його представництв при військових радах фронтів (85 од. зб.), реєстраційні журнали з видачі посвідчень колишнім партизанам (37 од. зб.), справи з докумен-

тами, що були підставою для видачі посвідчень (47 од. зб.), списки особового складу партизанських загонів, підготовлених для передавання Чехословацькому уряду (18 од. зб.) та ін. Крім того, передавалися особисті документи колишніх партизанів, які перебували на зберіганні в групі з ліквідації справ УШПР, а також картотека обліку партизанів на 125 тис. 577 карток (80 ящиків)⁷¹. 2 жовтня 1948 р. було передано ще 44 справи УШПР⁷². Після опрацювання співробітниками Комісії у справах колишніх партизанів документи поверталися назад. Так, вже 21 і 30 вересня 1948 р. були повернуті документи, передані за актом від 25 серпня (у т. ч. й особисті документи колишніх партизанів, які перебували на зберіганні в групі з ліквідації справ УШПР та картотека обліку партизанів у повному складі)⁷³. У 1949 р. передавання у тимчасове користування для роботи Комісії у справах колишніх партизанів списків особового складу та інших документів партизанських загонів і з'єднань продовжувалося⁷⁴.

8 травня 1950 р., «у зв'язку з тим, що Комісія по історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР вичерпала свої завдання», Оргбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про її реорганізацію у воєнно-історичний відділ Інституту історії України Академії наук УРСР. Архівні фонди УШПР, штабів партизанських з'єднань, загонів і оперативних груп передавалися до Української філії ІМЕЛ при ЦК ВКП(б)⁷⁵. 15 липня 1950 р. до Партійного архіву надійшов «Фонд Українського штабу партизанського руху» в кількості 8 тис. 421 од. зб. (28 описів), 102 фонди партизанських з'єднань, бригад і загонів та частина неописаних документів і робочі облікові матеріали Комісії. Також було передано «Фонд Комісії по історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР» у кількості 590 од. зб. (таємні та цілком таємні документи Комісії за 1946–1950 рр., листування з установами, партизанами і їхніми сім'ями, особові справи дослідників, які працювали в Комісії, стенограми та спогади учасників партизанської і підпільної діяльності, учасників оборони м. Києва тощо)⁷⁶. Завершальні роботи з упорядкування партизанських фондів та облікових документів до них проводилися вже співробітниками Партархіву. Сьогодні ці документи зосереджені у фондах №№ 62 (описи №№ 1–9), 63–86, 88–130, 133, 160, 259–262, 274, а також у фонді № 166 (описи №№ 1–3).

Отже, Комісія з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР впродовж 1946–1950 рр. провела величезну роботу з формування партизанських фондів: збирання документів, уточнення, перевіряння та затвердження звітів діяльності партизанських загонів; упорядкування, систематизація, описування та облік документів; створення довідкового апарату тощо. Таким чином було забезпечено джерельну базу з історії партизанського руху опору в роки Другої світової війни. На сьогодні ці документи складають єдиний найбільший в Україні доку-

ментальний комплекс партизанського руху, що включає в себе фонди Українського штабу партизанського руху та партизанських з'єднань, дивізій, бригад, загонів, груп, які діяли на окупованій території України та країн Центральної та Південно-Східної Європи під час Другої світової війни.

¹ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 19. Спр. 5. Арк. 89–90.

² Там само. Оп. 6. Спр. 715 Арк. 35.

³ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 4620. Оп. 4. Спр. 11. Арк. 1.

⁴ Там само. Арк. 32.

⁵ Там само. Оп. 4. Спр. 25. Арк. 6.

⁶ Там само. Оп. 4. Спр. 40. Арк. 20; ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 618. Арк. 75–76.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 5–7.

⁸ Там само. Арк. 8–9.

⁹ Там само. Спр. 25. Арк. 6.

¹⁰ Там само. Спр. 40. Арк. 19.

¹¹ Там само. Спр. 8. Арк. 1 та зв.

¹² Там само. Спр. 25. Арк. 10.

¹³ Там само. Спр. 8. Арк. 12–14.

¹⁴ ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 618. Арк. 9–14.

¹⁵ Там само. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 55. Арк. 128–129.

¹⁶ Там само. Спр. 53. Арк. 67; Спр. 54. Арк. 94.

¹⁷ Там само. Спр. 55. Арк. 128.

¹⁸ Там само. Спр. 58. Арк. 10–15.

¹⁹ Там само. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 619. Арк. 208–225; Спр. 627. Арк. 30–34.

²⁰ Там само. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 58. Арк. 11.

²¹ Там само. Оп. 6. Спр. 843. Арк. 186–187.

²² Там само. Оп. 9. Спр. 470. Арк. 52–53.

²³ Там само. Ф. 62. Оп. 7. Спр. 25. Арк. 61.

²⁴ Там само. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 843, Арк. 100.

²⁵ Там само. Оп. 8. Спр. 178. Арк. 11–12.

²⁶ Там само. Оп. 9. Спр. 470. Арк. 52–53.

²⁷ Там само. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 620. Арк. 1–34.

²⁸ Там само. Арк. 35–106.

²⁹ Там само. Арк. 107–116.

³⁰ Там само. Спр. 619. Арк. 105–181; Спр. 625. Арк. 29–56, 71–98; Спр. 628. Арк. 41–101; Спр. 629. Арк. 8–12.

³¹ Там само. Спр. 621. Арк. 1–19.

³² Там само. Спр. 619. Арк. 186–188; Спр. 622. Арк. 1, 7; Спр. 625. Арк. 15–17.

³³ Там само. Спр. 619. Арк. 195.

³⁴ Там само. Арк. 190, 202, 203; Спр. 622. Арк. 4, 12, 14, 18, 23, 24, 30, 34, 41; Спр. 625. Арк. 8, 19, 21, 22, 67–70; Спр. 630. Арк. 11–13.

- ³⁵ Там само. Спр. 619. Арк. 195.
- ³⁶ Там само. Спр. 622. Арк. 30.
- ³⁷ Там само. Спр. 625. Арк. 15–17.
- ³⁸ Там само. Справа фонду № 62. Т. 1. Арк. 59, 60–85.
- ³⁹ ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 4. Спр. 11. Арк. 20.
- ⁴⁰ Там само. Арк. 33.
- ⁴¹ Там само. Спр. 25. Арк. 47.
- ⁴² ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 618. Арк. 76.
- ⁴³ Там само. Арк. 120.
- ⁴⁴ Там само. Спр. 624. Арк. 7, 15–16.
- ⁴⁵ Там само. Спр. 357. Арк. 5–85; Оп. 3. Спр. 138. Арк. 1–38; Спр. 140. Арк. 40–112.
- ⁴⁶ Там само. Оп. 2. Спр. 357. Арк. 5–19.
- ⁴⁷ Там само. Арк. 79–85.
- ⁴⁸ Там само. Арк. 20–34.
- ⁴⁹ Там само. Арк. 35–47.
- ⁵⁰ Там само. Арк. 48–78.
- ⁵¹ Там само. Оп. 2. Спр. 354. Арк. 55.
- ⁵² Там само. Оп. 3. Спр. 140. Арк. 1–39.
- ⁵³ Там само. Спр. 139. Арк. 1–39.
- ⁵⁴ Там само. Спр. 130. Арк. 1–51; Спр. 133. Арк. 11–29; Спр. 134. Арк. 52, 91.
- ⁵⁵ Там само. Спр. 132–137.
- ⁵⁶ Там само. Спр. 130. Арк. 52–77.
- ⁵⁷ Там само. Оп. 2. Спр. 625. Арк. 63.
- ⁵⁸ Там само. Спр. 618. Арк. 74, 121.
- ⁵⁹ Там само. Оп. 1. Спр. 1, 2, 5–19, 22–40, 43–57; Оп. 2. Спр. 191–200, 312–331, 358–375, 383–392.
- ⁶⁰ Там само. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 817. Арк. 9.
- ⁶¹ *Лозицький В. С.* До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Український історичний журнал. 2011. № 6. С. 152–171.
- ⁶² ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 38–39.
- ⁶³ Там само. Оп. 2. Спр. 618. Арк. 9–14.
- ⁶⁴ Там само. Арк. 19–21.
- ⁶⁵ Там само. Арк. 90–95.
- ⁶⁶ Там само. Арк. 82; Спр. 621. Арк. 125.
- ⁶⁷ Там само. Спр. 618. Арк. 11.
- ⁶⁸ Там само. Спр. 622. Арк. 29.
- ⁶⁹ Там само. Спр. 615. Арк. 124.
- ⁷⁰ Там само. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 40.
- ⁷¹ Там само. Оп. 2. Спр. 625. Арк. 57–59.
- ⁷² Там само. Арк. 60–62, 66.
- ⁷³ Там само. Арк. 64, 65.
- ⁷⁴ Там само. Спр. 628. Арк. 1–40, 128–145; Спр. 629. Арк. 1–6.
- ⁷⁵ Там само. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 786. Арк. 30–31.
- ⁷⁶ Там само. Справа фонду № 62. Т. 1. Арк. 93–107.

The activity of the Commission on the History of the Patriotic War under the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, aimed at forming a source base on the history of the guerrilla movement of resistance during the Second World War was investigated. The main directions of the Commission's work during 1946–1950 are described: collection, verification and clarification of documents, their ordering, systematization, description and accounting, creation of reference apparatus for them. The process of acceptance-transmission of guerrilla documents during 1945–1950 has been revealed.

Key words: World War II; Commission on the History of the Patriotic War under the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR; guerrilla resistance movement; source base.